INGLIZ ADABIYOTIDA FRAZEOLOGIZMLARNING LINGVISTIK VA KOGNITIV TALQINI

Komilova Sug‘diyona,
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti,
xorijiy til va adabiyoti fakulteti, magistr talabasi

ANNOTATSIYA: Mazkur tezis ingliz adabiyotida frazeologizmlarning lingvistik va kognitiv talqiniga bag‘ishlangan. Unda frazeologik birliklarning semantik yaxlitligi, struktur turg‘unligi va nutqda tayyor holda qo‘llanish xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, frazeologizmlarning inson tafakkuri, konseptual tizimi va obrazli idrok jarayoni bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi. Ingliz adabiy matnlarida frazeologik birliklarning qahramon nutqini individuallashtirish, muallif munosabatini ifodalash va badiiy tasvir ta’sirchanligini oshirishdagi o‘rni ko‘rsatib beriladi. Tezisda lingvistik va kognitiv yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligi asosida frazeologizmlarning badiiy matndagi funksional imkoniyatlari ochib beriladi.

KALIT SO‘ZLAR: frazeologizm, frazeologik birlik, lingvistik talqin, kognitiv talqin, ingliz adabiyoti, idiomatik birlik, konseptual metafora, obrazlilik, badiiy matn, tafakkur

АННОТАЦИЯ: Данная работа посвящена лингвистической и когнитивной интерпретации фразеологизмов в английской литературе. В ней рассматриваются такие особенности фразеологических единиц, как семантическая целостность, структурная устойчивость и готовность к употреблению в речи. Кроме того, анализируется связь фразеологизмов с человеческим мышлением, концептуальной системой и образным восприятием мира. Показана роль фразеологических единиц в английском художественном тексте, в частности, в индивидуализации речи персонажа, выражении авторского отношения и усилении художественной выразительности. В тезисе раскрываются функциональные

возможности фразеологизмов в литературном тексте на основе взаимосвязи лингвистического и когнитивного подходов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: фразеологизм, фразеологическая единица, лингвистическая интерпретация, когнитивная интерпретация, английская литература, идиоматическая единица, концептуальная метафора, образность, художественный текст, мышление

ABSTRACT: This thesis is devoted to the linguistic and cognitive interpretation of phraseological units in English literature. It examines such features of phraseological units as semantic integrity, structural stability, and their ready-made use in speech. The study also analyzes the connection between phraseological units and human thinking, conceptual systems, and figurative perception. It highlights the role of phraseological units in English literary texts, particularly in individualizing a character's speech, expressing the author's attitude, and enhancing artistic expressiveness. The thesis reveals the functional potential of phraseological units in literary discourse through the interaction of linguistic and cognitive approaches.

KEYWORDS: phraseologism, phraseological unit, linguistic interpretation, cognitive interpretation, English literature, idiomatic unit, conceptual metaphor, imagery, literary text, thinking

KIRISH

Frazeologizmlar tilning tayyor, turg‘un va ko‘p qatlamli ma’no yukiga ega birliklari sifatida nafaqat lingvistik tizimda, balki badiiy tafakkur va madaniy xotirada ham alohida o‘rin egallaydi. Ingliz tilshunosligida frazeologik birliklar uzoq yillardan beri semantik yaxlitlik, struktur turg‘unlik, nutqdagi tayyor qo‘llanilish va uslubiy faollik kabi belgilari asosida o‘rganib kelinadi. Ayniqsa, ingliz tilidagi idiomalar va turg‘un birikmalarni tavsiflash, tasniflash va lug‘atlashtirish ishlari frazeologiya nazariyasining mustahkam ilmiy asoslarini shakllantirdi [1; 2].

Zamonaviy tadqiqotlarda frazeologizmlarga faqat til birligi sifatida emas, balki inson tafakkuri, konseptual tizimi va dunyoni idrok etish usuli bilan bog‘liq hodisa sifatida qaralmoqda. Kognitiv tilshunoslik yo‘nalishi paydo bo‘lishi bilan frazeologik birliklarning ichki motivatsiyasi, obrazli asosi va konseptual manbalari masalasi yanada chuqurroq yoritildi. Xususan, J. Lakoff va M. Johnson metafora inson tafakkurining markaziy mexanizmlaridan biri ekanini ko‘rsatib, ko‘plab turg‘un obrazli birliklarning mazmuni konseptual metaforalar bilan bog‘liqligini asosladilar [3]. R. Gibbs esa obrazli tafakkur va figurativ til insonning oddiy nutqiy faoliyatidan ajralmas hodisa ekanini ta’kidlab, idiomatik ifodalarni tushunishda kognitiv jarayonlarning muhim rol o‘ynashini ko‘rsatdi [4].

Frazeologizmlarning kognitiv talqini ularning ma’nosi faqat lug‘aviy tarkib yig‘indisidan iborat emasligini, balki madaniy tajriba, milliy stereotip, konseptual model va assotsiativ tafakkur bilan chambarchas bog‘liqligini namoyon etadi. Shu jihatdan ingliz tilidagi frazeologik birliklarni o‘rganish, bir tomondan, ularning semantik-struktur xususiyatlarini aniqlashga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, til egalarining olamni qanday konseptuallashtirishini ochib beradi. D. Dobrovol’skij va E. Piirainen tadqiqotlarida idiomatik birliklarning obrazli asosi, madaniy belgilanganligi va kross-lingvistik umumiyliklari tahlil qilinib, frazeologiyaning lingvokulturologik hamda kognitiv tabiati alohida ko‘rsatib berilgan [5].

Ingliz adabiyotida frazeologizmlar ayniqsa personaj nutqini individuallashtirish, muallif estetik niyatini ifodalash, badiiy tasvirning ta’sirchanligini oshirish va yashirin ma’no qatlamlarini hosil qilishda faol qo‘llanadi. Shuning uchun ularni faqat stilistik bezak sifatida emas, balki badiiy tafakkurning tilga ko‘chgan modeli sifatida baholash maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv frazeologik birliklarni lingvistik tavsif bilan cheklab qo‘ymasdan, ularning kognitiv asoslarini ham yoritishga imkon beradi [1; 4].

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, ingliz tilidagi frazeologizmlar bugungi kunda semantika, pragmatika, stilistika, kognitiv tilshunoslik va madaniyatlararo

kommunikatsiya kesishgan nuqtada o‘rganilmoqda. Ularning lingvistik va kognitiv talqinini uyg‘un holda tahlil qilish frazeologik ma’noning shakllanish mexanizmini, idiomatik birliklarning ichki obrazini hamda badiiy matndagi funksional imkoniyatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Shu bois ushbu mavzu ingliz tilshunosligi va adabiyotshunosligidagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi [5; 6].

Ushbu ishning maqsadi ingliz tilidagi frazeologizmlarning lingvistik xususiyatlari va kognitiv asoslarini tahlil qilish, ularning badiiy matndagi mazmuniy-estetik vazifasini ochib berishdan iborat. Shunga muvofiq, tadqiqotda frazeologik birliklarning nazariy tavsifi, semantik va struktur belgilari, konseptual asoslari hamda ingliz adabiy matnlaridagi funksional imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

ASOSIY QISM

Frazeologizmlarning lingvistik talqini

Frazeologizmlarni lingvistik nuqtai nazardan o‘rganishda, avvalo, ularning til tizimidagi o‘rni, semantik yaxlitligi, struktur turg‘unligi va nutqda tayyor holda qo‘llanish xususiyatiga e’tibor qaratiladi. Ingliz tilshunosligida phraseology ko‘p so‘zli, an’anaviylashgan va ma’nosi tarkibiy qismlarining oddiy yig‘indisiga to‘liq teng bo‘lmagan birliklarni qamrab oluvchi soha sifatida izohlanadi [1]. Cowie tahriri ostida chop etilgan tadqiqotlarda frazeologiya til egalarining tayyor birliklardan foydalanish tajribasi bilan uzviy bog‘liq ekani, idiomalar, collocationlar va boshqa turg‘un birikmalar esa ingliz tilining muhim qatlamini tashkil etishi ko‘rsatiladi.

Frazeologik birliklarning muhim belgilaridan biri — **semantik yaxlitlik**dir. Bunda iboraning umumiy ma’nosi uning tarkibidagi alohida komponentlar ma’nosidan to‘liq kelib chiqmaydi. Masalan, ingliz tilidagi *spill the beans, break the ice, hit the nail on the head* kabi birliklar tarkibiy so‘zlarining to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’nosida emas, balki ko‘chma va turg‘un ma’noda qo‘llanadi. Shu jihatdan idiomatik ma’no tilshunoslikda alohida semantik hodisa sifatida talqin qilinadi [2]. Cowie va uning hamkorlari tuzgan ingliz idiomalari lug‘ati ham aynan shu xususiyatni amaliy jihatdan ko‘rsatadi, ya’ni

idiomani erkin birikmadan ajratuvchi asosiy mezonlardan biri uning konvensionallashgan ma’nosidir.

Frazeologizmlarning yana bir muhim lingvistik belgisi — **struktur turg‘unlik**. Har bir turg‘un birikma til tizimida ma’lum model asosida mustahkamlanadi va uni erkin ravishda o‘zgartirish har doim ham mumkin bo‘lavermaydi. Albatta, badiiy matnda ayrim transformatsiyalar kuzatiladi, biroq bu holatning o‘zi ham frazeologik normaning mavjudligini tasdiqlaydi. Demak, frazeologizm bir tomondan tayyor qolip bo‘lsa, ikkinchi tomondan nutqiy ijod uchun material ham bo‘la oladi [1].

Lingvistik tahlilda frazeologizmlarning **tasnifi** ham muhim o‘rin tutadi. Ingliz tilshunosligida ular idiomalar, kollokatsiyalar, proverbial birliklar, binomials va boshqa turlarga ajratib o‘rganiladi [1]. Bunday tasnif frazeologik birliklarning til tizimidagi funksional faolligini aniqlashga yordam beradi. Ayniqsa, badiiy matnda ishlatiladigan idiomatik birliklar nafaqat nominativ, balki ekspressiv va stilistik vazifani ham bajaradi. Shu sababli frazeologizmlarning lingvistik talqini ularning grammatik yoki leksik tavsifi bilangina cheklanmaydi, balki semantik-pragmatik xususiyatlarini ham qamrab oladi.

Frazeologizmlarning kognitiv talqini

Kognitiv yondashuvda frazeologizmlar tayyor til birligi sifatida emas, balki inson tafakkuri va konseptual tizimining mahsuli sifatida qaraladi. Bu yondashuvga ko‘ra, idiomatik birliklarning shakllanishida obrazli tafakkur, tajriba, assotsiatsiya va konseptual metafora muhim rol o‘ynaydi. Lakoff va Johnson metafora faqat badiiy ifoda vositasi emas, balki insonning kundalik fikrlash usuli ekanini asoslab, ko‘plab obrazli birliklarning zamirida konseptual modellar yotishini ko‘rsatganlar [3]. Ularning yondashuvi frazeologik birliklarni chuqurroq anglashda yangi bosqichni boshlab berdi. Masalan, ingliz tilidagi ko‘plab idiomalar inson tanasi, harakat, makon, issiqlik, bosim yoki yo‘l kabi tajribaviy sohalar asosida quriladi. Bu esa frazeologik ma’no tasodifiy emasligini, balki insonning dunyoni tajriba orqali idrok etish modeli bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Shunday ekan, idiomatik birlikning ma’nosini tushunish uchun faqat

lug‘aviy izoh yetarli bo‘lmaydi; uning ortida turgan konseptual asosni ham aniqlash zarur [3]. Kognitiv tilshunoslik aynan shu nuqtada frazeologiyani semantika va tafakkur bilan bog‘laydi.

Raymond Gibbs figurativ til inson tafakkuridan ajralgan mustaqil hodisa emas, aksincha, oddiy bilish faoliyatining tabiiy qismi ekanini ta’kidlaydi [4]. Uning fikricha, idiomalarni tushunish jarayonida inson literal ma’nodan figurativ ma’noga mexanik tarzda o‘tmaydi; aksincha, butun tajriba, kontekst va konseptual bilimlar birgalikda ishlaydi. Shu bois frazeologik birliklarni tushunish jarayoni ham psixolingvistik, ham kognitiv jarayon sifatida qaraladi.

Dobrovol’skij va Piirainen tadqiqotlarida esa frazeologizmlarning **obrazli asosi**, **madaniy belgilanganligi** va **kross-lingvistik xususiyatlari** alohida yoritiladi [5]. Ular ayrim figurativ birliklar turli tillarda o‘xshash konseptual asosga ega bo‘lishi mumkinligini, biroq ularning madaniy motivatsiyasi va milliy obraz tizimi farq qilishini ko‘rsatadilar. Bu esa frazeologizmlarning kognitiv talqinida madaniy omilni ham hisobga olish zarurligini anglatadi. Ingliz adabiyotidagi ko‘plab frazeologik birliklar ham milliy tajriba, tarixiy xotira va madaniy stereotiplar bilan bog‘liq holda shakllangan.

Ingliz adabiyotida frazeologizmlarning badiiy-funksional ahamiyati

Ingliz adabiy matnlarida frazeologizmlar ko‘pincha personaj nutqini tabiiylashtirish, muallif ohangini kuchaytirish, yashirin baho va emotsional munosabatni ifodalash uchun xizmat qiladi. Badiiy asarda idiomatik birlikning qo‘llanishi qahramonning ijtimoiy mavqei, dunyoqarashi, ruhiy holati va hatto madaniy mansubligini ko‘rsatishi mumkin. Shu jihatdan frazeologizm faqat til birligi emas, balki personaj yaratish vositasi hamdir [1].

Bundan tashqari, frazeologik birliklar ingliz adabiyotida ko‘pincha **intertekstual** va **kontekstual** ma’no yuklaydi. Muallif ba’zan an’anaviy idiomani o‘zgartirilgan shaklda qo‘llab, yangi estetik ta’sir hosil qiladi. Bunday transformatsiya o‘quvchining frazeologik normani tanish qobiliyatiga tayanadi va ayni paytda yangi ma’no qatlamini

yuzaga keltiradi. Demak, adabiy matnda frazeologizmlarning lingvistik va kognitiv tabiati bir nuqtada birlashadi: ular tayyor til materiali bo‘lish bilan birga, tafakkur va estetik idrok mahsuli sifatida ham ishlaydi.

XULOSA

Ingliz adabiyotida frazeologizmlar tilning obrazli va mazmunan boy qatlamini tashkil etuvchi muhim birliklardan biridir. Ularni lingvistik jihatdan o‘rganish frazeologik birliklarning semantik yaxlitligi, struktur turg‘unligi va nutqda tayyor holda qo‘llanish xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi. Shu bilan birga, frazeologizmlarning kognitiv talqini ularning inson tafakkuri, konseptual tizimi va obrazli idrok jarayoni bilan chambarchas bog‘liq ekanini ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilidagi frazeologik birliklar faqat tayyor til materiali emas, balki muayyan konseptual model, madaniy tajriba va assotsiativ tafakkur mahsuli sifatida ham namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, ingliz adabiy matnlarida frazeologizmlar qahramon nutqini individuallashtirish, muallif munosabatini ifodalash, badiiy tasvirning ta’sirchanligini oshirish hamda yashirin semantik qatlamlarni yuzaga chiqarishda faol ishtirok etadi.

Demak, frazeologizmlarning lingvistik va kognitiv talqinini uyg‘un holda o‘rganish ingliz adabiyotidagi badiiy tafakkur mexanizmlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Bu esa frazeologik birliklarni nafaqat tilshunoslik, balki kognitiv tilshunoslik va adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan ham muhim tadqiqot obyekti sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Cowie, A. P. (ed.). Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. Oxford: Oxford University Press, 1998.
2. Cowie, A. P., Mackin, R., McCaig, I. R. Oxford Dictionary of English Idioms. Oxford: Oxford University Press, 1993.

3. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 2003.
4. Gibbs, R. W., Jr. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
5. Dobrovol'skij, D., Piirainen, E. Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives. Amsterdam: Elsevier, 2005.
6. Boers, F., Lindstromberg, S. (eds.). Cognitive Linguistic Approaches to Teaching Vocabulary and Phraseology. Berlin: Mouton de Gruyter, 2008.